

Mali Aristokrasi ve Küçük Burjuvazininin Dayanılmaz İttifakı

Atilla Güney

Doç.Dr.
Mersin Üniversitesi,
İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü
E-mail: aguney@mersin.edu.tr

Özet: 1980'lerden bu yana tüm dünyayla birlikte Türkiye'de de yaşanan kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşümün yeni-liberalizm adı altında incelenmesinin bazı açmazlarının olduğu söylenebilir. Bu genel yaklaşım, dönüşümü üretim ilişkilerinin bütününde yaşanan bir değişim olarak kavramaktan çok, salt iktisat politikalarına indirger. Yeni-liberalleşme sürecinin tarihine baktığımızda, sadece geleneksel devlet ve egemenlik biçimlerinde değil, iş bölümü, toplumsal ilişkiler, refah uygulamaları, teknolojik dönüşüm, yaşam biçiminden düşünce ve duygulanım biçimlerine kadar hemen her alanda yıkıcı bir dönüşüme yol açtığı gözlenecektir. Burada göze çarpan, gelinen nokta itibariyle yeni-liberalleşmeyle birlikte her şeyin finansallaşmasıdır. Bu tespit, yeni-liberalleşme ile birlikte her şey piyasalaşmıştır demekten köklü bir farklılık anlamına gelir. Her şeyin finansallaşması, mali sermayenin ekonominin her alanına olduğu kadar, devlet aygıtlarına ve gündelik yaşamın da en küçük hücrelerine kadar derinleşmesine yol açmıştır. Bu çalışmada amaçlanan, Türkiye özelinde kapitalist dönüşümün sınıfsal ilişkilerde yarattığı değişimi ele almaktır. Bu dönüşümün, merkezinde mali aristokrasinin olduğu bir burjuva iktidarını doğurduğu ve bu iktidarın ihtiyaç duyduğu siyasal ve dolayısıyla ideolojik desteğin, finansallaşma ve üretim biçiminin aldığı yeni kombinasyonun doğal sonucu olarak serpilip büyüyen küçük burjuvaziden geldiği çalışmanın temel varsayımıdır.

Anahtar Sözcükler: Kapitalizmin dönüşümü, sanayi aristokrasisi, küçük burjuvazi, hegemonya

An Unbearable Coalition between Financial Aristocracy and Petty-Bourgeoisie

Abstract: It may be said that there are some antinomies of conceptualizing the transformation of capitalist relations of production as neo-liberalization process. This general tendency does not grasp the transformation as a change observed at the totality of relations of production but as a change in the level of economic policies. It will be clearly seen that, as the history of neo-liberalization examined, the transformation does occur not only in the form of traditional state and sovereignty, but also the division of labor, welfare policies, technological patterns, way of life, the form of thinking emotions, strictly changed. What is observed is that, together with neo-liberalization, everything has been financialized; and to talking about financialization is not same to saying everything has been marketized. The financialization has been brought about the embedment of financial capital from economic relations to state apparatuses and daily life. What is aimed in this study is to evaluate the shifts at the level of class relations which was resulted from capitalist transformation. In doing this, it will be tried to prove the argument basing on the idea that these transformation give birth to new form of bourgeoisie power block in which financial aristocracy take place at the centre. The second assumption is that, the political and ideological support fort his power block comes from the petty bourgeoisie class.

Keywords: Transformation of capitalism, financial aristocracy, petty-bourgeoisie, hegemony

Her bilimin ilk eleştirisi, savaştığı bilimin bazı ön varsayımlarının zorunlu tutsağıdır¹.

Giriş

Herhalde, "hegemonya", geçmiş otuz yılda yeni-liberalleşme ve onun Türkiye'de uygulanışı üzerine muhalif sosyal bilim külliyatında en çok kullanılan ve bundan dolayı da fazlasıyla kanıksanmış sözcük – kavram değil- olsa gerek. Böylesine ele avuca sığmayan, varlığı kendinden menkul, her şeyi açıklamaya muktedir sihirli bir kavramın, nedensellik ilişkisine ihtiyaç duyulmaksızın tahakküm ilişkilerinde kullanılması, dönemin genel irasına da uygun aslında. Fantastik edebiyatın, vampir, büyücülük sihir peri filmlerinin havada uçtuğu ve muazzam revaçta olduğu postmodern dünyada, hegemonyanın toplumun hücrelerinde dolaşan ve kitleleri uyuşturan bir sihir gazı gibi fantastikleştirilmesi hiç de şaşırtıcı gelmemeli. İnsanın ideoloji denilen deryanın içinde doğup yaşamı boyunca onun tarafından şekillendirildiği, nasıl ve ne biçimde üretildiği pek de önemli olmayan söylemlerin toplumsal ve siyasal yaşamı biçimlendirdiğine ilişkin yaygın bilimsel kanaat ve inanç üzerinden kurgulanan hegemonya söylemi, yeni-liberalleşmeyi açıklama çabası içerisindeyken dahi, daha çok sürecin yarattığı tahribatın kanıksanmasının üretilmesinde önemli rol oynamıştır.

Fredric Jameson içinde bulunduğumuz zamanları, ümitsizce şöyle tanımlıyor:

"Bizi düşmanın varlığı değil genel inanış elden ayaktan düşürüyor. Yalnızca bu eğilimin geri döndürülemez olduğunu değil, aynı zamanda kapitalizmin tarihsel alternatiflerinin gerçekleşemez olduğunu, başka bir sosyoekonomik sistemin - pratiğe geçirmek şöyle dursun - tasavvur dahi edilemeyeceğini söyleyen bir genel inanıştan bahsediyoruz" (Jameson, 2009: 11).

Belki daha da acı olanı, bu genel inanışa sahip olanların oldukça önemli bir kesiminin kendilerini bu tahribatın mağdurları olarak konumlandırınlar arasında bulunmasıdır. İtaat gibi reddediş de zımni bir onayı gerektirir. Yeni-liberalleşmenin doğurduğu sonuçlara karşı direnen ya da direniyormuş gibi görünen toplumsal kesimlerin hatırı sayılır bir büyüklüğü aynı zamanda bu sonuçlardan olabildiğince nemalanıyor ya da nemalanmaya çalışıyorlar. Otuz yılı aşkın bir zamandır bu memlekette uygulanan politikaların karşısında kararlılıkla durulamamasının, kayda değer bir muhalefetin oluşmamasının temel nedeni bu olsa gerek: Bir sadist nasıl karşısındakinin tepkisiyle tatmin

¹ Karl Marx, *Kutsal Aile*, s. 52.

olursa, yeni-liberal politikalar da mağdur ettikleri tarafından onaylanmazsa saygınlığını yitirir. David Hume'un dediği gibi iktidar daima yönetilenlerin tarafındadır, zira onların onayı olmadıkça güçsüz kalır.

Bu çalışmanın amacı 1980'lerden bu yana yaşanan tahribat karşısında bu taraftarlığın nasıl oluşturulduğu, onay mekanizmalarının maddi olarak nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğini tartışmak, bunu hegemonya gibi sihirli bir değneğe sarılarak değil, maddi üretim süreçleri ve sınıf ilişkilerine yaslanarak yapmak olacak. Başka bir deyişle yeni sağın söylemiyle değil, söylemin üretildiği maddi süreçlerle, söylemi üretenlerle işimiz. Kelamın kendisiyle değil kelamın taşıyıcıları ve kimi zaman onun tutsağı gibi görünenlerle; çarpışan, çatışan söylemlerle değil onun arkasındaki gerçek insanlarla; yaşamak için çalışan ve her çalışma zorunlu olarak bir savaş olduğuna göre gerçekte savaşımlarla; kısacası sınıflarla.

Son otuz yılın yarattığı tahribatın mağdurlar açısından ele alınışı çabasının sonucu olarak ortada duran külliyata bakıldığında nesnesi olan politikaların jargonuna hapsolmuş, kendi içinde en hafif deyişle sol keynesçilik olarak nitelendirilebilecek bir dil oluşturduğu söylenebilir. Burada dikkati çeken nokta ısrarla ve bir muhasebeci mantığıyla, öncelikle devletin hangi alanlardan çekildiğinin ve hangi sektörleri piyasalaştırdığının bilançosunun çıkarılması, sürecin 'mağdurları' açısından götürülerinin üzerinde durulmasıdır. Sorun üretim ilişkilerinde topyekün bir dönüşüm olarak ele alınmak yerine daha çok 1980 öncesi çalışan kesimlerin kazanımlarının ne kadarının hangi yollardan yitirildiği üzerine odaklanılarak anlaşılmaya değil fakat açıklanmaya çalışılmıştır ki bu da savunmacı ve çoğu zaman da devlet merkezli zaman zaman geçmişe özlem biçiminde kendisini gösteren muhafazakar bir yazın doğurmuştur.

Eski Türk filmlerindeki iyi adamlar ve mutlak kötüler arasında dönen entrikacı anlatım veya bu karakterlerin yeni sit-com dizilerindeki postmodern versiyonlarında görülen türden senaryoları aratmayacak biçimde teatral bir dilin hakim olduğu bu çalışmalarda, kimi zaman belirgin liderlerin kişiliğinde somutlaştırılan dönemin iktidarları, kimi zaman dış güçler, kimi zaman soyut içi doldurulmamış küreselleşme, kötü adam rolüne soyunurlar. Sınıflara ve sınıf mücadelesine, kapitalist üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümün şekillendirdiği yeni sınıf ilişkilerine yer yoktur bu çözümlenelerde. Öte yandan bu yaklaşımın karşısında sınıfın ideolojik etkenler tarafından belirlendiğini ya da sınıf çıkarlarına dayanan sınıf bölünmelerinin sınıfı ortadan ayıran ideolojik gelişkilere tabii olması anlamında sınıf çıkarının yerine ideolojiyi yerleştiren, ideolojik etkenleri sınıfın birincil belirleyeni yaparak üretim ilişkilerinden ayrı tutan anlayış vardır. Ve her iki durumda da nesnel gerçekliği anlamada ve açıklamada fikirler maddi çıkarlardan üstün tutulur.

1980 sonrası bu memlekette yaşananları yeni-liberalizmin hegemonyası çerçevesinde ele alan yaklaşım neredeyse istisnasız bir biçimde hegemonyayı sermayenin yeniden üretimi ve değerlenmesi sürecinden ve dolaysız olarak

sınıf savaşımından ayırarak salt üstyapısal bir olgu olarak görür. Bu çıkışın sonuçlarından bir tanesi devletçi bir perspektife sarılmak olmuş ise diğeri sivil toplumcu/piyasacı bir bakış açısı olmuştur. Birincisi, yeni-liberalleşme karşısında Türkiye’de yaşandığı peşinen kabullenilen sözümona “refah-devleti kazanımlarına” sahip çıkmak adına yılmaz ve inatçı bir devlet savunusuna girişmişken, ikincisi, maddi dayanaklarından koparılmış, tamamen kültür analizine odaklanmış bir hegemonya tanımından hareketle, yeni-liberalleşmeyi sınıf ilişkilerinden ve sınıflar arası savaşımından kopuk bir söylem çerçevesinde ele alıp değerlendirmektedir. Her ne kadar hala pek çok marksist kavram kullanılsa da bu yaklaşımın en belirgin özelliği, toplumsal ilişkilerin analizinde politik iktisattan kültür ve felsefeye kayılmasıdır. Sorun ya da ana bölünme sermaye ile emekçi sınıflar arasında değil, “kapitalist olmayan burjuvazi” ve onun kültürü ile “kitleler” arasındadır. Kapitalizm artık öylesine evrenselleşmiştir ki, bu mantığa göre hava insanlar için nasılsa ve ne ise o da bizim için o kadar görünmez ve dolayısıyla sorgulanmaz ve elzemdir. Burada sorun kapitalizm değil, burjuva kültürünün ve toplumunun eleştirisidir.

Her iki yaklaşımın ortak yanı yeni-liberalizmin sınıfsal ve kapitalist doğasından uzaklaşıp, bir söylem olarak yeni-sağ ideoloji ile uğraşmaları, buna yaparken de eleştiriye tabi tuttıkları söylemin varsayımlarının tutsağı olmalarıdır. Devletçi ve sivil toplumcu yaklaşımları yeni-sağın kavramsal çerçevesinin tutsağı yapan sınıftan kaçarken içine düştükleri girdaptır. Kışkırtıcı olmak pahasına bu iki yaklaşımın da Jameson’un belirttiği genel inancı, biteviye ürettikleri spekülative kuramsal-pratik yoluyla beslediklerini belirtmekle yetinelim. Elbette ki, bu farklı konumlanış söz konusu iki yaklaşımın ideologlarının küçük burjuva kökenleri ile doğrudan alakalıdır. Aynı sınıfsal ilişkinin içinde olmalarına rağmen yeni-liberalleşme karşısında alınan bu farklı tavrın samimiyeti sorgulanmalıdır.

Polanyi, Büyük Dönüşüm’de “belirli bir toplumsal yapı içerisinde sınıf kavramı işlerlik kazanır; ama yapının kendisi değişirse ne olur?” (Polanyi, 2000: 217) diye sorar. Bu çalışmanın amaçlarından bir tanesi Polanyi’nin bu sorusuna Türkiye özelinde yanıt aramak: Yeni-liberalleşme olarak tanımlanan kapitalist üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüm sınıf ilişkilerinde ne türden bir değişime yol açmıştır. Bu dönüşümün yol açtığı sınıf ilişkilerini de kapsayacak büyüklükteki toplumsal çözülme yeni-sağ ideolojinin bu çözülmenin etkileriyle baş etmesi gereken siyasi güçleri ablukaya alış mekanizmaları üzerine tartışmak çalışmanın bir diğer amacı.

Yeni-liberalleşme salt “üstyapı”da gözlenen çoğunlukla siyasi otorite tarafından yerine getirilen düzenlemeler paketi olarak ele alınmak yerine üretim aşamasında ve onun gereği olarak şekillenen bir süreç olarak ele alınıp, düzenleme (regülasyon), bu temelin yansımaları ve zorunlu sonucu olarak görülmelidir. Üretim sürecindeki bütüncül gelişimli dönüşümü kavrayabilmek için tarihsel materyalizmin sınıf analizine geri dönmemiz gerekir. İhtiyaç duyulan, toplumsal sınıfları bir konum veya yapı olarak değil

ancak, çatışma içinde olduğu sınıfla etkileşimi bağlamında ele alan marksist sınıf anlayışıdır.

Callinicos'un belirttiği gibi marksist sınıf anlayışının bir dizi ayırmedici özelliği vardır (2006: 17). Sınıf her şeyden önce bir ilişki olarak ele alınmalıdır. Toplumsal sınıf, kişi ya da grupların toplum içerisindeki, çoğu zaman gelir durumu, yaşam tarzı gibi ölçütlerle değerlendirilen bir ast-üst ilişkisi olarak değil, bir toplumsal grubun diğer toplumsal grup ya da gruplarla ilişkisi içerisinde oluşur. İkincisi, sınıf sömürülenlerle sömürülenler ilişkisinden ayrılamaz (Callinicos, 2006: 17). Yeni liberalleşme süreci bağlamında önem arz eden bir üçüncü özellik, uzlaşmaz bir ilişki olarak sınıfın üretim sürecinde şekillendiği gerçeğidir. Üretim sürecini bir bütün olarak düşündüğümüzde sınıf analizi, salt uzlaşmaz iki sınıfın arasındaki çatışmayı değil, bu sınıfların kendi alt bölünmeleri arasındaki çatışma, uzlaşma ve ittifakları da içerir. Sınıfın bir diğer ayırt edici özelliği tek tek bireylerin öznel tutumlarına değil, üretim ilişkileri içerisindeki fiili konumlarına bağlı oluşudur. Callinicos'un deyişiyle "Kendisinin orta sınıf olduğuna inanan bir otomobil işçisi, bu inancı nedeniyle sermayenin sömürdüğü bir ücretli işçi olmaktan çıkmaz" (1988:17). Ancak, işçide bu inancı yaratan yeni-sağ ideolojinin ablukaya alma mekanizmalarının dikkatle incelenmesi zorunludur.

Eklenmesi gereken bir diğer özellik sınıf ilişkilerinin durağan olmadığı, sınıfın sürekli bir oluşum halinde olduğu gerçeğidir. Bir başka deyişle yeni-liberalleşme süreci sınıf temelli ele alınacaksa süreç tarihsel hareketliliği içerisinde üretim-tüketim-dolaşım sarmalı çerçevesinde bütünsel olarak ele alınmalıdır. Thompson'un belirttiği gibi işçi sınıfı oluşturulduğu kadar kendini de oluşturur (2006: 249) ve bu karşıt sınıflar içinde geçerlidir.

Yeni liberalleşme sürecini üretimi ilişkilerinde niteliksel bir dönüşüm olarak ele aldığımızda, üretim-tüketim ve dolaşım sarmalındaki değişimler, tarihin yapıcıları olarak sınıfları da dönüştürürler. Daha açık söylemek gerekirse, nasıl ki işçi sınıfının oluşumu feodalizmin çözülüşünün bir sonucuysa, yarım yüzyıla yakın bir zamandır dünyada ve Türkiye'de yaşanan dönüşüm de işçi sınıfını ve karşıt sınıfları yeniden oluşturmuştur ve oluşturmaya devam etmektedir. Bu süreç hiçbir zaman düz-çizgisel bir seyir izlemez. Yeni oluşan sınıflar veya varolan sınıf ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, sömürülen kesimleri bu dönüşüme karşı yıkıcı ya da devrimci bir tutum almaktan ziyade varolan konumlarına tutunmaları hatta yer yer gerici muhafazakar bir tavır alışı itebilir. Thompson'un İngiliz İşçi Sınıfı'nın Oluşumu adlı devasa çalışmasında belirttiği gibi, dönüşümün mağdurlarının sürece karşı tepkileri kendisini eski alışkanlıklara, geleneğe sıkı sıkıya sarılma biçiminde gösterebilir. Türkiye de ve Dünyada inanç temelli muhafazakarlığın ve milliyetçiliğin onca küreselleşme teranesine rağmen yükselişi bu çerçevede ele alınabilir.

Yeni-liberalleşme üzerine çalışmaların hatırı sayılır bir kısmı sınıf ilişkileri yerine devleti ve bu politikaların muhatabı olarak soyut bir çalışanlar

grubunu alırken, diğer yandan üretim süreci tamamen teknik bir algıyla saf dış bırakılır, onun yerine dışarıdan dayatılan bir hegemonya süreci analizlerin merkezine yerleştirilir. Oysa üretim basit bir teknik süreç değil, toplumsal ilişkilerin bütünsel olarak yeniden üretimidir ve böyle ele alınmalıdır. "Toplumda sömürüyü malların bölüşümü vb. düzeyinde değil bizzat üretimin (emeğin) yapılaş tarzında... teşhis etmek için bu ilkeyi kavramak gerekir" (Marx, 2008: 117). Üretim sürecini toplumsal ilişkilerin bütünsel üretimi olarak kavradığımızda, bu ilişkilerin bir parçası olan politik ve ideolojik süreçleri ancak üretim-tüketim-dolaşım ve yeniden dağıtım ilişkileri bağlamında kavrayabiliriz. Bir başka deyişle ancak bu yolla politik alanın iktisadi alanın dışında, ondan bağımsız görünümü anlaşılabilir.

Bu bağlamında uzun bir alıntı yapmak pahasına Marx'a kulak vermek yerinde olur:

"Üretim belli bir tarihi toplumsal yapının ürünü olan toplumsal tüketim ihtiyaçları tarafından belirlenir ve bu ihtiyaçları karşılamakla onları yeniden üretir... Üretim aynı zamanda tüketim özgüllüğünü, karakterini, cilasını verir; tüketim ürüne nasıl onu bir ürün niteliğiyle tamamlayan darbeyi, cilayı vurduysa, üretim de tüketime cilasını vurur. Birincisi, nesne herhangi bir nesne değil, üretimi tarafından dolayımlanan kendine özgü bir adaba göre tüketilecek özgül bir nesnedir. O halde üretim yalnızca nesneyi değil, aynı zamanda tüketim tarzını da; yalnızca nesnel olarak değil, aynı zamanda öznel olarak da üretmektedir. Üretim öyleyse tüketiciyi yaratmaktadır. Üretim yalnızca ihtiyaca karşılık veren malzemeyi değil, aynı zamanda malzemeye tekabül eden ihtiyacı sağlar.... O halde üretim sadece özne için bir nesne değil, aynı zamanda nesne için de bir özne yaratır" (Marx, 2008: 132-133).

Bu pasaj bize üretim ile tüketim arasındaki diyalektik ilişkinin salt teknik bir süreç olmadığını göstermekle kalmaz, ikisi arasındaki öznel oluşum sürecini de, bir başka deyişle ideolojinin üretim sürecini de anlamamıza kılavuzluk edebilir. Ancak hala eksikler var. Bölüşüm ve mübadele ilişkilerinin bu dolayımına eklenmesi gerekir. Bölüşüm, ürünler aleminde üreticinin payının ne olacağını toplumsal kurallara göre saptamak üzere üreticiyle ürünler, dolayısıyla da üretimle tüketim arasına girer (Marx, 2008: 135). Daha açık söylemek gerekirse, bölüşüm, bölüştürülebilecek şeyin ancak üretimin verileri olabileceği anlamında, sadece nesnesi bakımından değil, aynı zamanda, belli üretime katılım tarzlarının belli bölüşüm biçimlerini, yani bölüşüme katılma formlarını belirlediği anlamında, biçimi bakımından da bizzat üretimin ürünüdür (Marx, 2008: 137). Örnek vermek gerekirse, kapitalizmin ilk aşamasında nasıl ki makinelerin kullanılmaya başlanması, hem üretim araçlarının hem de ürünlerin bölüşümünü değiştirdiyse, bilgisayarların kullanılmaya başlaması ve hizmet sektöründe istidamın yaygınlaşması da üretimi ve bölüşümü yeni şekle sokmuştur.

O halde üretim alanındaki belirgin değişimler, tüketim, bölüşüm ve mübadele ilişkileri ve bu öğeler arasında birtakım ilişkilerin de değişimine yol açar. Ancak yine bu tek taraflı bir değişim ve belirlenim üzerinden yürümez. Daha açık söylemek gerekirse, üretimin kendisi de bu öğeler tarafından

belirlenebilir: "Örneğin piyasa, yani mübadelenin alanı genişleyecek olursa üretim nicelik bakımından artar, üretimin farklılaşması (işbölümü) derinleşir. Bölüşümdeki bir değişme, sözgelimi sermayenin yoğunlaşması, nüfusun kentle kır arasında farklı dağılımı vb. üretimi değiştirir" (Marx, 2008: 142).

Buraya kadar kategorilerin yapısalıcı garabet mantığını çağırıştırır biçimde ardı ardına sıralanması yöntemsel gereklilikten kaynaklanmaktadır. Belirli bir soyutlama düzeyinde ele alınan kategorilerin sunuluş sırası ile gerçek kategorilerin tarihte belirme sırası arasında hiçbir ilişki yoktur. Marx bizzat kendisi ifade eder: "İktisadi kategorileri, tarihsel olarak belirleyici oldukları sıra ile ele almak olanaksız ve yanlışır. Onların sırasını, tam tersine modern burjuva toplumunda aralarında varolan ilişki belirler" (aktaran, Thelenei, 2010: 118). Üretim-tüketim-bölüşüm gibi kategorilere yalnızca kuramsal geliştirme uğrağı olarak değer atfedersek, incelenen nesnenin içinde kök saldığı somut toplumu ve tarihi sorunsalından o denli dışlarız ki, böylesi bir analizde toplum terimi toplumbilimiyle eş anlamlı hale gelir. Yani teori fetişizmine saplanırız. Bu biçimiyle analiz eksik kalır ve bizi bilimsel söylemin salt kendisine göndermede bulunduğu ve kuramın kavramsal yapısının yalnızca kuramın içinde ve kuram tarafından kurulduğu bayağı bir sosyolojizme ve idealist biçimciliğe sürükler.

Dolayısıyla artık evvel emirden soyulama düzeyinden, incelediğimiz sorunsal bağlamında derhal somut insani ilişkilere geri dönmemiz gerekir. Bu soyut kategorileri somut olarak kavrayabilmenin yolu, sınıfı ve sınıf ilişkilerini bu kategorilerin gerçeklikteki özneleri olarak ele almaktan geçiyor. Ancak özne olarak sınıf kategorisi de en azından soyutlama düzeyinde sorunludur. Üreticiler üretim sürecinin sadece öznesi değil aynı zamanda nesnesidirler de. İşçilerin çalışma sırasında makinelerle ve ürettikleri metallerle ilişkileri sadece etken değil aynı zamanda edilgen bir ilişkidir de.

Yeni-liberalizmin en belirgin sonuçlarından biri diğer bütün burjuva kesimleri ve kısmen işçi sınıfını mali sermayeye bağımlı kılmasıdır. Ulusal üretim hacminin ulusal borç miktarının devasa miktarda altında olduğu Türkiye gibi ülkelerde sermayenin başlıca pazarı borsa ve devlet borçlanmasıdır. Mali vurgunculuk, en yüksek verim sağlamak isteyen sermayenin başlıca konusu olurken, diğer burjuva kesimler kendi çıkarlarını en büyük ölçüde ve bütün olarak temsil edecek olan mali burjuvazinin etrafında güç birliği ederler. Ancak bundan daha ürkütücü olanı işçi sınıfı ve her daim burjuvazinin politik egemenliğinin sigortası olan küçük burjuvazinin saflarında yaşanır. Mali liberalleşme ile birlikte yaygınlaşan tüketici kredileri, kredi kartları, alt sınıfları sürekli bir günü kurtarma ve gelecek kaygısı ile bu düzeneğe göbeğinden bağlar. Küçük burjuvazinin kredi kartları ve kredi borcu ekstresi ile girdiğı ilişki işçinin meta ile ilişkisi kadar can yakıcı ve yabancılaştırıcı bir ilişkidir. Mali sermayenin liderliğindeki sınıf ittifakının hakim olduğu günümüz burjuva toplumunda, Marx'ın üretim ile tüketim arasındaki diyalektik ilişki analizini doğrularcasına, üreticiler gündelik yaşam

içerisinde öncelikli olarak tüketici olarak görünürler ve davranışları tüketim sürecinde belirlenir. Burada temel kural, yaşayanların ölü maddeler ve hayali para tarafından egemenlik altına alınmasıdır.

Bankalar, postmodern dünyanın zorunlu katedralleri gibidir. Kredi kartları küçük burjuvaları ve kendini küçük burjuva sanan işçileri ışığa yönelen pervane böceği misali kendine çeker. Bu öldürücü cazibedir; birden değil ama yavaş yavaş. Zevkin doruklarına vara vara yapılan harcamaların ardından, birey gelecek ödemeleri nasıl yapacağına dair hesaplamalar içerisinde, bir kartın borcunu diğeriyle kapatan, birikmiş borçları kapatmak için birkaç yıllık kredi çekme hesapları yaparken, hedonistçe zevk boşalımı ile akıl almaz bir rasyonalizmi aynı anda yaşar.

Küçük burjuvazi, yeni liberalleşme olarak tanımlanan kapitalist üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümün en önemli politik destekçi sınıfıdır, iktisadi ve toplumsal tahakküm bu sınıfın oldukça heterojen olan farklı kesimleri üzerinde birincil olarak maddi süreçler aracılığıyla kurulurken küçük burjuvazinin elini kolu bağlanır. Bugün kullanılan yaygın tanımlamayla bu kesimi "orta sınıf" olarak kategorize etmek, onları sınıftan çok bir toplumsal tabaka olarak görüp, üretim sürecinden koparmayı hedefleyen sınıftan kaçış mantığıyla örtüşür. Sanayi bürokratlarını, serbest meslek sahiplerini, sağlık hizmetlerinde çalışanların büyük kısmını öğretmenleri ve devlet memurlarını kapsayan küçük burjuvazi, mali sermayenin ve beraberinde hizmet sektöründeki büyümenin de etkisiyle dağıtım faaliyetleri ile meşgul olanların büyük bölümünü oluşturan satıcılar, reklamcılar, gazeteciler, bilişim ve benzeri sektörlerde çalışan ücretliler ordusuyla birlikte nicelik ve nitelik olarak daha da artmıştır.

Kapitalizm altında bunların bir bölümü gelirlerini dolaylı ya da dolaysız olarak artı-değerden sağladıkları için, artı-değerin azalması bunlara zarar verir ve bu nedenle çıkarlarını egemen sınıfların çıkarlarıyla bağlayan nesnel bir bağ da vardır (Sweezy, 1975: 58). Örneğin özel bir hastanede çalışan bir doktorun ya da özel bir okulda çalışan bir öğretmenin çıkarı hastane sahibi ya da okulun patronunun çıkarıyla doğrudan bağlantılıdır.

Türkiye özelinde küçük burjuvazinin hanehalkı nüfusu içerisinde oranı oldukça fazladır. Bu, özellikle Türkiye'de kapitalizmin olgunlaşma süreci ile de doğrudan ilişkili olmakla birlikte 1980 sonrasında başlayarak özellikle 1990'ların ortalarından itibaren küçük burjuva kesimin istikrarlı bir biçimde genişleyerek ayakta tutulması dikkat çekicidir. Nüfusun bu ögesinin önemli bir kısmı iyi ücret almasa da banka kredileri ve kredi kartları aracılığıyla havadan gelen bir varlıklılık içerisinde ve akıllara ziyan bir tüketim çılgınlığı ile günü kurtarıırken, mutlak bir gelecek kaygısıyla her ne pahasına olursa olsun istikrar talep eder.

Toplumsal davranışları, insan doğasına ve toplumsal gruplara içkin dürtülere bağlayarak açıklama çabası içerisinde her türlü girişim, en hafif deyimiyse gerçek insan ilişkilerini ve bunların altında yatan maddi nedenleri tanrı-vergisine bağlayan idealist bir yaklaşım olur. Burjuvazi tabirini

kullanmaktan kaçınarak estetize edilmiş bir biçimde orta sınıf kavramını kullanan, sömürü yerine yoksulluk kavramı üzerinden Türkiye'nin hallerini tahlil eden sosyal bilimciler arasında bu türden yaklaşım oldukça yaygındır. Bunun en açık örneklerinden birisi son dönemlerde oldukça popüler bir orta sınıf çalışmasında görülebilir:

"Orta sınıflar, yoksulların ve zenginlerin bencilliği karşısında, daha az bencil ve kamusal çıkarları savunmaya daha yatkın bir katmandır. Orta Sınıflar, liyakata dayanan-meritokratik bir toplumu savunurlar... Orta sınıflar, yoksulların duygusallığı ve zenginlerin çıkarıcılığı karşısında akli ve akılcılığı savunurlar. Orta sınıflar, ne aşırı gelenekçi ne de aşırı değişimci oldukları için, gelenek ve değişim arasında yumuşak bir denge kurarlar. Orta sınıflar, biraz daha iyi bir hayat uğruna siyasal aşırılıklara savrulmaya meyilli yoksulların ve kendi çıkarlarını korumak uğruna hak ve hürriyetlerden vazgeçmeye hazır zenginlerin aksine, siyasal kutuplaşmaları uzlaştırıcı ve merkezde buluşturucu bir rol oynarlar" (Yılmaz, 2011: 3).

Hiçbir nesnel dayanağı olmayan bu türden özcü ve orta sınıfın doğasında var olan "daha az bencillik", "akılcılık", "aşırıktan kaçınma" gibi özelliklerin peşin peşin yapıştirilmasının temel nedeni, güzide demokrasimizin sahip olduğu istikrarda, orta sınıfların sırtlandığı ağır yükü vurgulamaktır. Yeni orta sınıf nitelemesi, daha çok eğitim yoluyla edinilmiş bir konum, daha doğru bir tabirle Weberci statü olarak tanımlanır aslında. Burada kültürel yaşam formları, tüketim biçimleri, tüketim alışkanlıkları, yeni orta sınıfı tanımlamada başat öğeler olarak kullanılır. Oysa bu formları ve yaşam tarzını yaratan ve gerçek insan ilişkileri olarak sınıf ilişkileri, sınıflar arasındaki ittifak ve uzlaşmalar ile gerçek insanların üretim-tüketim-dolaşım sarmalı içinde kah özne kah nesne olarak konumlanışlarıdır. Günümüz Türkiye'sinin yeni orta sınıf olarak tanımlanan küçük burjuvazisini, yeni liberalleşmeyle birlikte sermayenin büyük oranda hizmet ve finansal alanlara kaymasından, bu kaymanın şekillendirdiği tüketim ve mübadele ilişkilerinden, göç olgusundan ve hızla artan rezerv işgücü ordusundan ayrı salt kültürel bir oluşum olarak göremeyiz. Onu kapitalizmle barışık olmaya zorlayan bizatihi yaşanan bu olağanüstü dönüşüm ve bu dönüşümün sonrasında ortaya çıkan tekinsizliktir.

Sermayenin hizmet ve mali sektöre kaymasıyla birlikte, bir yandan sömürü en rezil biçimiyle fabrika dışı alanlarda da yaşanmaya başlanırken ve insanlar bu son sığınaklarında iş için kıyasıya rekabete zorlanırken, diğer yandan, kumarhane kapitalizmiyle birlikte toplum genel bir kumarhaneye dönüştürüldü. Yeni-liberalizmin kurucu babası Turgut Özal'ın "benim memurum işini bili" söylemi, 1980'lerdeki banker skandalları, 1990'lardaki borsa çılgınlığında en kaba uygulamalarını gördüğümüz bu kumarhaneleşme, 2000'lerde banka kredileri ve kredi kartları ile daha estetize olmuş ve görünmez biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de yeni-liberalizmin ilk yirmi yılını tanımlayan büyüyen tüketimse, son on yılı, tüketimle birlikte özel bir biçim alır. Yapısal kitlesel

işsizlik, artan yoksulluk, esnek emek pazarları, sözleşmeli ve geçici çalışanların sayısının artması, ucuz ve yarı zamanlı işler biçiminde iş modellerinin değişmesi, bu dönemin kapitalizminin en belirgin özelliğidir. Burada sorulması gereken soru bütün bunlara rağmen, Jameson'un belirttiği bizi elden ayaktan düşüren genel inanışın nasıl biteviye yeniden üretildiğidir. Bunun kökleri mali sermaye ile küçük burjuvazi arasındaki kutsal ittifakta aranmalıdır.

Küçük burjuvazi gerçekten de mali sermaye etrafında kenetlenmiş burjuva iktidar bloğunun temel destekçisidir ki birileri buna siyasal istikrar veya demokrasinin devamlılığı diyebilir. Türkiye'de yeni-liberal tahakküm küçük burjuvazi üzerinden özellikle 1990'ların sonlarından itibaren sağlamlaştırılmıştır. Ancak burada tahakkümü salt ideolojiyle bezenmiş hegemonya, dışarıdan kitlelere dayatılan bir ideolojik güdümlenme veya belli bir anlayışın dışsal zekredilişi olarak algılamamak gerekir. Hiç kimse ve hiçbir toplumsal grup mali sermayenin pençesinde umutsuzca sıkıştırılmış küçük burjuvalar kadar bağınazlaşamaz. Onun ezeli düşmanı, kitlesel işsizler, yoksullar, sözleşmeli ve geçici çalışanlardır. Onların iş ve yüksek ücret talebi, ücretli ve üretici küçük burjuvazi için sermayenin karından ve dolaylı olarak kendi kazanç ve nemasında eksilme anlamına geleceği için nefretle karşılanır. Küçük burjuvazi, mali sermayenin pençesinde debelenmeyi, gelirinin mali sermaye tarafından azaltılmasını dışarıdaki tehlikeli kitle tarafından tamamen ortadan kaldırılmasına tercih eder. Onun için de, çukurları doldurmak, yerlerini değiştirmek yerine çukurlara sığmak için yamulmayı yeğlerler. Kısacası, bu sınıfın üyeleri, kapitalist generallerin liderliğini derhal kabul eden bir ordu oluşturmaktadır.

Devletin resmi istatistik kurumunun verilerine göre Türkiye'de hanehalkının sıralı yüzde yirmilik gruplar itibarıyla yıllık gelir dağılımı, 2007 yılı hesaplamalarına göre şöyle: Birinci yüzde yirmilik grubun toplam gelirden aldığı pay yüzde 6.4 iken beşinci yüzde yirmilik grubun payı yüzde 45.5. Aradaki bu uçurum hiç de şaşırtıcı olmasa gerek, ancak yine şaşırtıcı olmayan ve fakat siyasal çözümlenmelerde dikkate alınmayan veya görmezden gelinen bir nokta aradaki üç grubun durumu. Bu "iki ucun" arasında kalan üç yüzde yirmilik grubun yıllık gelirden aldığı payın toplama oranı yüzde 48 civarında (TÜİK, 2009: 386). Bir diğer ilginç olmayan rakam ise toplumsal yaşamın içerisinde olduğu gibi istatistiksel sıralamada da arada kalan üç yüzde yirmilik grubun gelirleri içerisinde maaş ve ücretlerin oranının yüzde 40 civarında olmasıdır (TÜİK, 2009: 388). Daha açık bir deyimle bu grupların yarıya yakını maaş ve ücretli olarak çalışmaktadır. Buna emekli maaşlarını da eklediğimizde oran yüzde 60'lara çıkmaktadır. Yani bu kesimin toplam hanehalkı nüfusunun yüzde 60'ını oluşturduğu söylenebilir. İstatistiklerin yavan diliyle ve biraz da insafsızlık ederek, bu kesimin günümüz akademiasının kibar diliyle orta sınıf, bizim tanımlamamızla küçük burjuvazi olduğu pek ala söylenebilir.

Bu kesimler, varolan konumlarını muhafaza edebilmek, hayat standartlarını korumak, ücretlerinde düşüş yaşamamak ya da işlerini

kaybetmemek için yatırımcı kapitalistlerin kar oranlarının düşmemesine dua ederken, diğer yandan kendilerine ait olmayan parayla, farklı biçimlerde kullandıkları kredilerle geleceklerini ipotek altına sokmuşlar ve mali aristokrasiye sadece göbekten değil, kalben ve ruhen de bağlanmışlardır. Bu nedenle sadece toplumsal düzeyde yaşanacak iktisadi bir kriz veya siyasal istikrarsızlık uykularını kaçırmaz, bireysel yaşamlarını altüst edecek beklenmedik olaylar da her an diken üzerine durmalarına sebep olur.² Marx'ın Fransa'da 1845 sonrası monarşinin küçük burjuva desteğiyle geri gelişini analiz ederken son derece basit bir anlatımla dile getirdiği gibi "... kamu kredisi ve özel kredi bir devrimin termometresini ölçmeye yarayan iktisadi termometredir. Bu krediler düştüğü ölçüde isyanın yakıcı kızgınlığı ve yaratıcı gücü yükselir (1988; 47). Tersinden okuyarak günümüze uyarlayacak olursak, mali sermaye için kamu kredilerinin, küçük burjuvazi için her türden özel kredinin varlığı ve devamı elzemdir ve bu durum yeni-liberal sınıf ittifakının devamlılığını sağlayan en büyük maddi güçtür. Bir başka deyişle özellikle yeni-liberalleşmenin son on yılında açıkça görüldüğü üzere küçük burjuvazinin yanı sıra en umutsuz emekçi kesimlere kadar ucuz kredi sunulması, emeğe ve yaşam standardına yapılan bu saldırının etkisini yumuşattı.

Türkiye hanehalkı nüfusunun hatırı sayılır bir kesimini oluşturan küçük burjuvazi yeni-kapitalist düzene en hassas organlarından öylesine bağlanmıştır ki, bu bağı koparmak onun felaketi olur. Tablo 1'deki duruma bakıldığında bu durum daha da net anlaşılır. Dikkat çekici olan banka kartlarındaki kişisel borç oranıdır. Banka kredi kartlarında kişi başına düşen borç miktarı 2002-2008 arasında 41 dolardan 347 dolara fırlamış. Bu oran aynı yıllar için tüketici kredilerinde 23 dolardan 892 dolara, konut kredisinde 5 dolardan 420 dolara, taşıt kredisinde 6 dolardan 68 dolara olarak hesaplanıyor.

² Mali sermayenin pençesine düşen ortalama bireyin insanlık halleri – daha doğrusu insanlıktan çıkmışlığı- üzerine hemen her gün onlarca haber okuyup izleyebilirsiniz. Burada sadece çarpıcı iki örnekle yetinelim. Antalya'da otomobili ile kaza yapan 45 yaşındaki Nurettin Delen, sakat kalması durumunda bankadan çektiği krediyi nasıl ödeyeceğini sayıkladı. Nurettin Delen, "Ben kredi çektim. Ya sakat kalırsam, krediyi nasıl ödeyeceğim" diye hüüngür hüüngür ağladı (Birgün Gazetesi, 15 Ocak 2011, s. 3). Çiftçi-Sen Genel Başkanı Abdullah Aysu, özel bankaların çiftçilere kredi kartı çıkartmasının sakıncalarının bulunduğunu vurguluyor: "Bunun iki tür sakıncası var... Birincisi, çiftçinin kredi kullanma alışkanlığı ve kültürü yok. ... şehre iner söylenen şeyleri alır, bir ay sonra onu ödeyemez. Çünkü en erken altı ay sonra paraya kavuşur. ... Birçoğu farkında olmadan daha kredi kartı kültürünü edinmeden karambole gelmekte ve borç sarmalına girmektedir. Söke'de iki çiftçi 2007'de kredi borçlarını ödeyemediği için ziraat ilacı içerek intihar girişiminde bulundu" (Birgün Gazetesi, 30 Aralık 2010).

Tablo:1 Halkın Borç Durumu (Milyon TL)³

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 Haziran	Değişim (%)
<i>Tüketici Kredisi</i>	2.3	6.0	12.9	28.5	46.2	65.6	77.3	2.800
<i>Konut</i>	459	872	2.6	12.4	22.2	30.8	36.4	6.619
<i>Taşıt</i>	594	2.2	4.3	6.1	6.4	5.9	5.9	891
<i>Diğer (İhtiyaç v.b.)</i>	1.2	3.0	5.9	10.0	17.6	28.9	35.0	2.290
<i>Kredi Kartı</i>	4.1	6.6	13.8	17.0	21.6	26.0	30.0	534
<i>Genel Toplam</i>	6.3	12.6	26.5	45.5	67.9	91.6	107.4	1.340

Türkiye’de hane halkı sayısı 2008 yılı verilerine göre yaklaşık 18 milyon civarında ve bunların yine yaklaşık rakamlarla 11,5 milyonu ev sahibi ki bu da toplam hane halkı nüfusunun yaklaşık yüzde 64’ünü oluşturuyor (TÜİK, 2009; 401). Ancak gelire göre sıralı yüzde yirmilik grupların harcama türleri incelendiğinde, konut ve kira harcamaları ikinci üçüncü ve dördüncü yüzde yirmilik dilimde toplamda yüzde 56,5 civarında. Ulaştırma giderlerine bakıldığında aynı gruplarda harcama miktarı toplamın yüzde 32,7’sini oluşturuyor. Bu verilere baktığımızda, sahibi olunan konut ve araçların büyük oranda konut kredisi ve taşıt kredi kullanılarak elde edildiği söylenebilir. Bu da küçük burjuva bireylerin yaşamının gelecek on yılının ipotek altında olduğunu gösteriyor.

Tablo:2 Tüketim Harcamasına Göre Sıralı % 20’lik Hanehalkı Tüketim Harcamasının Dağılımı (2008)⁴

Tüketim Harcaması	Toplam %	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20
Türkiye	100	7.2	12.3	16.6	22.3	41.6
Gıda ve Alkolsüz İçecekler	100	11.6	16.64	19.1	23	29.9
Alkollü İçecek,Tütün,Sigara	100	9.5	16.8	20	23.6	30.1
Giyim ve Ayakkabı	100	4.7	8.9	14.6	23.1	48.8
Konut ve Kira	100	8.4	14.7	19.3	23.5	34.2
Ev Eşyası-Bakım Hizmetleri	100	5.3	10	16	24	14.7
Sağlık	100	5.8	8.7	12.8	24.2	48.5
Ulaştırma	100	2.9	6	10.2	16.7	64.2
Haberleşme	100	6.4	11.8	18.1	24.9	38.8
Eğlence ve Kültür	100	2.5	6.6	12.7	22.1	56.2
Eğitim	100	1.7	4.7	9	19.2	56.2
Lokanta ve Oteller	100	4.2	10.6	16.3	24	44.9
Çeşitli Mal ve Hizmetler	100	4.1	8.4	12.5	20.8	54.3

³ Kaynak: SES, 2008:38.

⁴ Kaynak: TÜİK, 2009: 403.

İpotek altına alınan sadece gelecek değildir, geçmiş ve bugün de ipotek altına alınır. Sadece birkaç günlük tüketim zevki ve sahte mutluluk adına umutlar, beklentiler, kısacası maddi ve manevi yaşamın tümü ipotek altına alınır. Freud ve Lacan'a rahmet okuturcasına rüyalar, bilinçaltı, bilinçüstü, bilinçdışı, aklınıza gelebilecek her türlü psiko-spekülatif kavramın işaret ettiği alanlar ince ince işlenerek önce yaratılır sonra kayıt ve ipotek altına alınır. Nüfusun büyük bir kısmı kendilerine ait olmayan para ile kısa bir süreliğine de olsa daha iyi yaşarken, bireysel yaşantılarına ve içinde buldukları toplumsal ilişkilere dair bir kayıtsızlık ve hafıza kaybı içerisine düşmeleri kaçınılmaz bir hal alır.⁵ Deyim yerindeyse elleri ayakları bağlanır, kendi sınıfsal konumuna ve diğer sınıflarla ilişkisine dair sinir bozucu ve alçaltıcı bir kayıtsızlık içerisine düşer. Bu hiç de küçük burjuvazinin ve kısmi ve geçici olarak kendilerini küçük burjuva gibi hissetmeleri sağlanan ücretli kesimlerin bilinçsizce eyledikleri bir durum değildir: Asıl korkunç ve baş edilmez olanı ve belki de başedilmesi gerekeni Marx'ın söylediği gibi biliyor ama gene de yapıyor olmalarıdır.

Tablo 3: Ulusal Gelirin Sıralı Yüzde Yirmilik Dilimlere Göre Dağılımı⁶

Yıl	En zengin %20	Dördüncü %20	Üçüncü %20	İkinci %20	En yoksul %20
1963	57	19	12	9	5
1973	60	20	10	7	3
1986	56	20	13	8	4
2002	50	21	14	10	5
2007	47	22	15	11	6

⁵ Sadece 2010 yılının ilk dokuz ayına ilişkin kredi bilgileri, toplum olarak içinde bulunduğumuz durumu ve yeni-liberalleşmenin bizleri getirdiği yeri anlamak için yeterli derecede bilgi verecektir. Bankalar birliği verilerine göre bu dönemin sonu itibariyle tüketici ve konut kredisi kullanan kişi sayısı 10 milyon 387 bin 711 kişi. Bu sayı, toplam hanehalkı nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ını oluşturur. Sadece 2010 yılının ilk dokuz ayında 2 milyon 9 bin 853 kişi toplam 24,8 milyar tl tüketici ve konut kredisi kullanmış olup bir önceki yıla göre kullanan kişi sayısında yüzde 20, kullanılan kredi miktarında yüzde 45 oranında artış olduğu görülmektedir. Yine bu dönemde kredi kullananların yaklaşık 1 milyon 100.000'i, -ki bu toplam kredi kullananların yarısından fazlasını oluşturur- ücretli olarak çalışmaktadır. Gelir düzeyi esas alınarak yapılacak bir hesaplamada, bu dönemde kullanılan toplam kredi miktarının yüzde 24'ü aylık 0-1000 tl arası geliri olanlar, yüzde 26'sı 1001-2000 tl arası geliri olanlar, yüzde 15'i 2001-3000 tl arası geliri olanlar tarafından kullanıldığı görülecektir. Bu da toplam kredi miktarının yüzde 65'inin düşük gelir grupları tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşmamızı sağlar. Kişi sayısından yola çıkarak yapılacak bir çıkarımda, bu dönemde kredi kullanan toplam 2 milyon kişiden 850 bininin aylık gelirinin 1000 tl ve altında olduğu, 561 bininin 1000 tl ile 2000 tl arasında olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi açısından bakıldığında kredi kullananların yüzde 67'sinin lise ve altı eğitim düzeyine sahip oldukları, yüzde 70'inin 1 ile 3 yıl arası vadelerle kredi kullandığı söylenebilir. Bkz. http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Default.aspx. Erişim 27.03.2011. Veriler, söz konusu sitede ham halde yer almaktadır, oranlama ve yüzdeler hesaplar yazara ait.

⁶ Kaynak: HNEE, 2008.

Yeni liberalleşme model ya da kavramlaştırması ile açıklanmaya çalışılan, yaklaşık otuz yılın üretim ve ona bağlı olarak tüketim ve dönüşüm ilişkilerinde yarattığı sınıfsal dönüşümün en belirgin özelliği, yukarıda da belirtildiği gibi mali aristokrasinin merkeziliğinde kümelenmiş bir burjuva ittifakı ile buna önce madden sonra ruhen bağlı hale getirilmiş devasa bir küçük burjuvazinin varlığıdır. İşçi sınıfı bu ittifak karşısında, otoriter iş yasaları ve sendikal düzenlemeler ile zapturapt altına alınırken, yoğun göç hareketinin sonucu karşısına dikilen rezerv işgücü ile örgütlenme ve direniş gücü kırılmaya çalışılmıştır. Zira göç sendikalara karşı bir darbedir ve Türkiye’de kırsal nüfus cebren kentlere göç ettirilmiştir.

Fakat işçi sınıfı karşısında duran en büyük güç, “statu quo”nun devamından yana olan devasa küçük burjuva güruhudur. İki binli yılların Türkiye’sinde bu güruh düzenin karşısındaki en büyük tehlike olarak işçi sınıfı mücadelesini, yani anarşiyi ve iç savaşı görür. Bu tavır alış yeni-orta sınıf analizcilerinin iddia ettiği gibi onun doğasıyla falan alakalı değildir, daha çok onun iki arada bir derede kalmışlığıyla alakalıdır. 1970’li yıllarda, yoksulluğunun sebebini işçi sınıfının yoksullaşmasında gören küçük burjuvazi, milliyetçilikle sulandırılmış bir sol söylemle Türkiye tarihinde alabileceği en sol-radikal tavrı sergilerken, bu gün yoksullaşmalarının önündeki en büyük tehlike olarak işçi sınıfının zenginleşmesini gördükleri için, yine milliyetçi ve bu sefer dinci muhafazakar söylemle tarihlerindeki en radikal sağ konumlanmış içindedirler.⁷

Havadan para kazanma, mali sermayenin doruklarından küçük burjuvazinin en alt katmanlarına kadar Türkiye toplumunun hücrelerine işlemiştir. Bir yandan finansal sermaye, büyük borsa spekülasyonları, banka kredileri ve büyük arsa spekülasyonlarıyla sisteme hükmederken, aynı havadan kazanma mantığını mahalle aralarındaki emlakçılardan üç kuruşa sayısal loto oynayan toplumun alt tabakalarındaki bireylere kadar yaygınlaştırır. Kazanç elde etmeye yönelik bu tür çabalardaki alçalma, yansımaları daha aşağı düzeyde yaşam tarzında da gösterir.

Mali aristokrasi, zevklerinde olduğu gibi kazançlarında da lümpen proletaryanın burjuva toplumunun doruklarında dirilişinden başka bir şey değildir (Marx, 1988; 36). Yalnızca üretim alanında ve yaşamını devam ettirmek için önüne konulan zorunlu alanlarda değil, fakat tüketim, eğlence, kültür, sanat, eğitim ve kişisel ilişkiler alanında da bütün hayatı finans

⁷ 1990’lı yıllarda yasal olmadığı halde, son derece meşru görülen memur sendikacılığının son derece aktif ve kitlesel eylemliliğinin ardından, 2010’larda finansal liberalleşmenin tamamlanarak kredi musluklarının bu kitlelerin üzerine boca edilmesi ile bu sendikaların içine düştüğü durağanlık - üstelik memurlara yönelik en ağır düzenlemeler bu dönemde yapılmıştır- parçalanma ve siyaseten yozlaşma arasında hiç de inkar edilemeyecek bir ilişki var. Öte yandan halihazırda, hükümetteki partinin on yıla varan iktidarı süresince yerel ve genel seçimlerde neredeyse her iki kişiden birinin oyunu alması, bazılarının iddia ettiği gibi siyasal bilinçsizlik ve cehaletle açıklanamaz. Tersine, son derece bilinçli bir tavidir, çünkü küçük burjuvazi kapitalist sistemin içerisinde “araf”ta konumlanmış itibarıyla biteviye diken üzerindedir ve bu konumundan dolayı en uyanık ve bilinci açık sınıftır.

sermayeye ve piyasa yasalarına tabi kılınmış olan tutsak bireye toplumsal hapisneden çıkmak olanaksız görünür. Günlük yaşantı, kapitalist düzenin değişmez doğasına ilişkin kaderci ideolojiyi pekiştirir ve içselleştirirken, finans kapital tarafından yönlendirilen pazarın genişleyen mantığı sınıflar arası ilişkilerde artan gerilimler yarattığında, bireylere kapitalizmin boşluklarında oluşturulmuş küçük umut adacıkları olarak parçalanmış kimlik politikalarını takip etmesi emredilir.

Sonuçta kapitalizmin doğasına içkin olan kısmi rasyonalizm ile genel irrasyonelizm arasında debelenip duran bireyler kalır.⁸ Aylık 850 lira ücret alan bir kargo şirketi kuryesi bir yılığına 5 bin lira tüketici kredisi çekerken kendisine her ay maaşının 450 lirasını geri ödeyeceğı söylendiğinde, krediyi almaya razı olur. Ancak bundan sonraki hayatında, bir muhasebeci cambazlığı ile, son derece akılcı bir biçimde hesaplar yapar, sıkıştığında bir başka bankadan kredi alıp açığını kapatır, kredi kartları arasında transferler yapmak konusunda son derece ustalaşır. Ancak uzun vadede bu çılgınlığın kendisi için bir açmaz olduğunun farkındadır. Bu noktadan itibaren geriye kalan tek şey kaçış düşüdüdür – seks ve uyuşturucu yoluyla ki bunlar da hızla sınıflaştırılır (Mandel, 2008; 664). Aşırı olgunlaşmış kapitalist üretim tarzında tam da mali sermayenin spekülative doğasına uygun olarak kapitalizm öncesi davranış düşünce ve ahlak biçimleri yeniden üretilir. Geç kapitalist toplumlarda üretim ilişkileri ile ideolojik yeniden üretim arasındaki bağ üzerinde ısrarla duran Mandel'in maddeci hegemonya analizini söylem analizi içine hapsedip idealistleştirilen yapısalcı lafazanlara yanıtı oldukça açıktır:

"Ticari astroloji, falcılık ve narkotizmin geniş yaygınlaşması gibi daha düşük ideolojik görüngüler aynı ışık altında incelenmelidir. Geç kapitalizmin başka şeyler arasında tüketici memnuniyetsizliğinin sistematik aşılması yoluyla yarattığı kitlesel psikolojik hayal kırıklıkları –onsuz tüketimde dayanıklı bir yükseliş olanaksızdır- burada önemli rol oynar. Geç kapitalist toplumsal yapı ve ideoloji ayrıca zorlayıcı başarı çabası ve teknolojik otoriteye mekanik teslimiyet aşılır ki bu da sık sık nevrotik stres yaratır. Eleştirel düşünceyi ya da vicdanı yok eden ve körü körüne uyum ve itaati öğreten böylesi davranış tarzları potansiyel olarak

⁸ Mandel, Geç Kapitalizm adlı eserinde aslında bütün toplumsal ilişkilerde gözlemlenebilecek kısmi rasyonalizm ile genel irrasyonelizm arasındaki diyalektiğı iktisadi düzeyde şöyle açıklar: "Lukacs'ın Weber'i izleyerek geliştirdiğı kapitalist rasyonellik kavramı aslında kısmi rasyonellik ile genel irrasyonelliğın çelişkili bir kombinasyonudur. Çünkü meta üretiminin evrenselleşmesinin yarattığı, ekonomik süreçlerin kesin olarak hesaplanması ve niceleştirilmesi baskısı, kapitalist özel mülkiyetin, rekabetin ve bunun sonucunda, üretilen metallerde fiilen içerilen toplumsal olarak gerekli emek miktarlarının kesin olarak belirlenmesinin olanaksızlığının aşılma engellerine takılır. Bu çelişki, girişimcilerin rasyonel hesaplar temelinde aldıkları mikro-ekonomik önlemlerin kaçınılmaz olarak onlarla çatışan makro-ekonomik olgulara yol açması olgusunda ifadesini bulur. Her yatırım canlanması aşırı kapasiteye ve aşırı üretim üretime yol açar. Sermaye birikiminde her hızlanma nihai olarak sermayenin devalorizasyonuna yol açar. Bir girişimcinin üretim maliyetlerini aşağıya çekerek kendi kar oranını artırmaya yönelik her girişimi eninde sonunda ortalama kar oranında bir düşüşe yol açar." (Mandel, 2008: 672)

rahatlık ya da alışkanlıktan dolayı insanlık dışı emirleri yarı faşistçe kabul etmenin tehlikeli ön koşullarını yaratır" (Mandel, 2008: 668).

Kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşümün yeni-liberal biçiminin sebep olduğu sınıfsal ilişkiler ve sınıfsal dönüşüm üzerine analizlerde gözlenen en belirgin özellik, genel olarak bir mağduriyet edebiyatının hakim olmasıdır. Ancak, bu bakış açısı bize dönüşümün yarattığı sınıfsal ilişkileri, bu dönüşümle baş etmesi gereken sınıfların ablukaya alınışını ve itaat mekanizmalarının üretiliş biçimini anlamamızda yardımcı olmaz.

Türkiye’de yeni-liberal dönüşümün doğurduğu sınıfsal ilişkileri ve mağdurlarının ablukaya alınma biçimini anlayabilmenin bir yolu, sürecin finansal liberalizasyon boyutunun ve sonucunda ortaya çıkan güçlü bir mali aristokrasi sınıfının burjuvazinin diğer katmanları ve işçi sınıfıyla ilişkilerini çözümlenmekten geçiyorsa, diğeri özelleştirme ve sağlık, eğitim gibi alanlardaki sektörel dönüşümlerin toplumsal sınıfların konumlarında ve yaşam tarzlarında yarattığı değişimi kavramaktan geçer. Bu bağlamda, en köklü özelleştirme ve piyasalaştırma sürecinin gözlemlendiği sağlık sektörünü ele almak yararlı olacaktır. Bilindiği üzere, sağlıkta dönüşüm olarak da adlandırılan süreç 1990’ların sonunda ivme kazanmakla birlikte, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı döneminde hızlanarak son derece radikal biçimde yürütüldü. Öte yandan, bu denli yoğun değişimin yaşandığı bir alanda toplumsal muhalefetin son derece düşük olması, buna karşılık dönüşümün rahatlıkla kanıksanıp itaat kültürünün hızla yaygınlaşması, sağlık sektörünü incelenmeye değer kılmaktadır. Ancak bu öylesine çetrefilli bir dönüşüm sürecidir ki, ilaç üretiminden eczacılığa, sağlık eğitiminden doktorluk mesleğine ve sağlıkla ilgili iş kollarına, hastalık türlerinden hastalara, sağlıkla ilgili yasal düzenlemelerden çalışanların özlük haklarına kadar birçok bileşenin bir arada ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Denilebilir ki, sağlı alanındaki ticarileşme ilkin ve doğrudan bir biçimde ilaç sektöründe başladı ve hayret verici bir biçimde kanıksandı.

Özelleştirme ile birlikte ilaç doğrudan bir metaya dönüştürüldükten sonra, 1990’dan bu yana ilaç hammaddesi ve mamul ilaç ihracatı 5 kat artmıştır. AKP iktidarı döneminde gözlenen bir gelişme mamul ilaç ihracatının ilaç hammaddesi ihracatının önüne geçmiş olmasıdır (TTB, 2008: 61). Bunu destekleyecek bir diğer veri hazine müsteşarlığı verilerine göre ilaç hammaddesi üretimi 1990 yılında 10 bin ton iken 2003 yılında bu rakamın 4 bin tona düşmüş olmasıdır. Bu da üretim yerine doğrudan ilaç alımının arttığını gösteriyor. İlaç harcamaları 2007’de tüketici fiyatlarıyla 10 bin milyon doların üzerinde iken bu rakam 1990’da 1500 milyon dola civarında (TTB, 2008: 62).

Aslında rakamların bu kuru dili bize sadece bir meta olarak ilaç üretimindeki artışı ve dışa bağımlılığı vermekle kalmıyor, dönüşümün doğurduğu ve itaat kültürünü besleyen yeni nemalanma alanları yarattığını da gösteriyor. İlaç, kapitalist üretim koşullarında sadece hastaları kurtaracak bir deva değildir. İlaç, öncelikle sermayedar için kar edilecek bir mala

dönüşürken, sermayedar sadece ilaç üretmez, sermayenin yeniden değerlendirilmesini sağlayacak yeni hastalıklar da üretir; yeni hastalıklar üretirken, onun için artık sadece ödenecek faturadan öte bir anlam ifade etmeyen hastayı da üretir. O, sektörün ihtiyacı olan kalifiye elemanları yetiştirecek bilim kurumlarını üretmekle kalmaz, bu kurumlarda ders verecek akademisyenleri, hatta ve hatta akademisyenin içinde derslerini piyasaya bir meta olarak çıkardığı ders kitabını da üretir. Böylelikle yazarın kendi ders kitabından aldığı zevkten tamamiyle ayrı olarak, maddi servette bir artış meydana gelir. Sermayedar, bilimsel araştırmaları teşvik, bilimsel toplantı finansmanı ve ilaç promosyonları ağı ile kendisine bağımlı bir doktorlar ordusunu da üretir. Hepsinden önemlisi, serbest bölgeler altında, birçok vergi muafiyetlerinden yararlanarak kurduğu fabrikalarda, bir yandan son derece düşük ücretlerle çalışan, birçok güvenceden yoksun sendikasıız işçileri üretirken, eczacılığı bir bilim dalı olmaktan çıkarıp ticari faaliyete dönüştürerek, tüccar eczacıları üretir.⁹

Ayrıca sermaye, bütün bir tedavi aygıtını, sektöre ilişkin yasaları, yasaları çıkaracak yasama aygıtını ve uygulayacak yürütme aygıtını üretirken, toplumsal işbölümünün bütün bu kategorilerinde farklı yetenekleri geliştirir, yeni ihtiyaçlar ve onları giderecek yeni yöntemler üretir. Sistem mağdurlarıyla birlikte, varlığı bu mekanizmanın devamına bağlı yeni işbölümü, yeni meslekler ve varlığı bu sistemin devamına bağlı hatırı sayılır bir güruh yaratır. Bu nedenle özelleştirme ve sağlık hizmetlerinin piyasalaşması biçiminde dönüşüm başta bu alanlarda çalışanlar olmak üzere, sözde mağdurlar tarafından hayret verici derecede atalet ve itaatle karşılanmıştır. Hizmet sektöründe çalışanlar arasında yeni-liberal dönüşüm karşısında yürütülen toplumsal muhalefetin içerisinde başta doktorlar olmak üzere sağlık çalışanlarının niteliksel ve niceliksel gücünün zayıflığının nedeni dönüşümün uzun vadedeki asli mağdurlarının kısa vadeli nemalandırılarak susturulmalarından başka ne olabilir ki.

Nitekim sağlıkta dönüşümün özellikle son yıllarda tedavi hizmetlerinin özelleştirilmesi, katkı payları, özel hastane ve polikliniklerin teşvik edilmesi, üniversite hastanelerinde özel muayenenin başlatılması, doktorların özel muayenehane açmalarının özendirilmesi, röntgen, ultrason, tomografi, diyaliz gibi ünitelerin özelleştirilmesi, performans ölçütü adı altında sağlık çalışanlarının bir kısmına döner sermaye gelirlerinin aktarılması gibi sayıları çoğaltılabilecek uygulamalarla, hem yeni iş alanları yaratıldığı hem de sektörde çalışanlara sus payı olarak ciddi paraların aktarıldığı bilinmektedir.¹⁰

⁹ 1990 yılında toplam eczacı sayısı 15.792 iken 2009 yılında bu sayı 24.778'e ulaşmış, bunun 23.405'i özel çalışıyor. Eczacılık fakültesi sayısı 1983'te 7, 2007 yılında 12 tane olmuş (TÜİK, 2009) Yine 2010 yılı verilerine göre, eczacılık malzemeleri toptan ticareti ile uğraşan girişim sayısı 8.785, eczacılık ürünleri perakende satışı ile uğraşan girişim sayısı 24.736.

¹⁰ 1993 yılında Sağlık Bakanlığı gelirlerinin yalnızca yüzde 13,7'sini oluşturan döner sermaye gelirleri 2004 yılında yüzde 100,8'e kadar yükselerek Sağlık Bakanlığı bütçesini aşmıştır.

Türkiye’de yeni-liberalleşme çözümlerinde çoğunlukla daha önce kamu eliyle yürütülen bir takım hizmet ve üretim alanlarının özel sermayeye devri, yani özelleştirme merkezi yer alır. Özelleştirme ile birlikte, devletin bu alanlardan ne oranda ve hangi biçimde çekildiği tartışma konusu olmakla birlikte,¹¹ toplumsal işbölümü açısından bakıldığında görmezden gelinemeyecek yeni çalışma alanlar doğurduğu, sağlık hizmeti örneğinden hareket edecek olursak, bu hizmeti talep edenlerin ödedikleri bedeli yükseltmekle birlikte çalışanların gelirlerinde önemli artış doğurmuştur. Sağlık hizmetinin piyasalaştırılması ile birlikte, pek de zor olmayan bir biçimde yeni talepler üretilir, bu konuda kitle iletişim araçları, görsel medyada sağlık programları, sansasyonel haberler gibi envai çeşit yöntem kullanılır. Talep arzını, bu arzı karşılayacak hastaneleri, özel klinikleri, farklı alanlardaki sağlık merkezleri, bu merkezlerde çalışacak yalnızca doktorları değil, daha alt kademedeki teknikerleri, uzmanları, ortaya çıkan devasa bürokratik yapıyı idare edecek sağlık yöneticilerini üretir.¹² Böylece bir yandan küçük burjuvazinin saflarını nitelik ve nicelik olarak sıklaştırırken ayrıca piyasalaşmanın sonucu ortaya çıkan bu devasa ordunun ve muazzam paranın yönetimini ve daha da önemlisi bölüşümünü sağlayacak yasal düzenlemeleri üretir. Ve yasalar yalnızca sermayedarlara değil, patrona karşı çalışanın da

2004 yılında performansa dayalı döner sermaye uygulamasına geçilmesinin ardından döner sermaye gelirleri de katlanarak artmaya başlamıştır. İstanbul İl sağlık müdürlüğü verilerine göre 2002 yılında 890 milyar lira olan İstanbul hastanelerinin toplam döner sermaye gelirleri 2003 yılında 10 trilyon 800 milyar liraya, 2004 yılının ilk dokuz ayında 50 trilyon liraya ulaşmıştır (Pala, 2005; 72-74).

¹¹ Yarı serbest sağlık hizmeti anlayışından serbest sağlık hizmeti anlayışına geçişte ve bunun gerektirdiği yapısal değişimler için gerekli olan finansmanın sağlanmasında kamunun temel işlev gördüğü açıkça görülmektedir. AKP hükümeti ile birlikte kamudan sağlanan finansman önemli artış sağlamıştır. Raporlanamayan sağlık harcamaları ile birlikte 1999 yılından 2007 yılına kadar artış oranı %268 dir (SES, 2008). 2008 yılında kamunun özel sağlık kurumlarından aldığı tedavi hizmetlerinin bedeli 2.5 milyar doları aşmıştır. Bu 2002 yılıyla kıyaslandığında % 496 düzeyinde bir artış anlamına gelir.

¹² 1980 yılında 90 özel hastane ile toplam hastaneler içindeki payı %11 olan özel hastanelerin sayısı 2009 yılında 375’e ve toplam içindeki oranı da %31’e çıktı. Özel hastanelerin çoğunluğu büyük kentlerde bulunuyor. İstanbul’da 138, Ankara’da 21, İzmir ve Antalya’da 17’şer, Kocaeli ve Konya’da 10’ar hastane faaliyet gösteriyor. 2003 yılında 900 olan özel klinik sayısı 2009’da 1.900’e ulaşmış durumda. Bunların 405’i tıp merkezi, 533’ü dal merkezi, 900’ü ise poliklinik (Eskiocak, 2009, 49). 1998 yılında Türkiye’de uzman ve pratisyen hekim toplamı yaklaşık 42 bin civarındayken (TÜİK 1997) 2008 yılı verilerine göre bu sayı 113 binin üzerinde (TÜİK, 2009). Sağlık meslek liselerinde özellikle 1990’ların başından itibaren hemşirelik, sağlık memuru gibi alanların yanı sıra, laboratuvar teknisyenliği, ortopedi teknisyenliği, ilk yardım teknisyenliği, tıbbi sekreterlik gibi yeni programların açılması dikkat çekici. 2002 yılında kamuya ait hemodiyaliz ünitesi sayısı 2.267 iken 2008 yılında bu sayı 3.876’ya ulaşılıyor. Özel sektörde bu sayı aynı yıllar için 2.459’dan 8.123’e yükseliyor. Özel sektöre ait MR cihazı sayısı 2008 yılı verilerine göre sağlık Bakanlığına ait MR cihazı sayısını fazlasıyla aşmıştır (Sağlık İstatistik Yıllığı, 2008). Kuşkusuz bu veriler sağlıkta dönüşümün özelleştirme boyutunu gözler önüne sermek adına önemli olabilir, ancak başka bir açıdan dönüşümün yarattığı muazzam iş bölümünü ve yeni istihdam alanlarını bir başka deyişle itaatin kalelerini yarattığı biçiminde de yorumlanabilir.

hile yapabilme olanağı sağlar.¹³ Bu analizi, özellikle önümüzdeki dönemde yoğunlaşacağı açık olan eğitim alanına da uygulamak mümkün.

Sonuç olarak, yeni-liberalleşme sürecinin çeyrek yüzyılı aşan tarihine baktığımızda, sadece geleneksel devlet ve egemenlik biçimlerinde değil, iş bölümü, toplumsal ilişkiler, refah uygulamaları, teknolojik dönüşüm, yaşam biçiminden düşünce ve duygulanım biçimlerine kadar hemen her alanda yıkıcı bir dönüşüme yol açtığı söylenebilir.

Burada göze çarpan, gelinen nokta itibariyle yeni-liberalleşme, Harvey'in deyimiyle her şeyi finansallaştırmıştır (Harvey, 2007: 33). Bu tespit, yeni-liberalleşme ile birlikte her şey piyasalaşmıştır demekten köklü bir farklılık anlamına gelir. Her şeyin finansallaşması, mali sermayenin ekonominin her alanına olduğu kadar, devlet aygıtlarına ve gündelik yaşamın da en küçük hücrelerine kadar derinleşmesine yol açmıştır.

Bugün mali sermaye sınıfı, egemen sınıf ittifakının merkezindeyse, onun yaşaması da küçük burjuvazidir. Gelişip serpilme evreleri değişik ülkelerde içsel ve tarihsel-coğrafi özelliklere bağlı olarak farklılıklar göstermekle birlikte, yeni-liberalleşme, mali aristokrasi ile küçük burjuvazi arasındaki simbiyotik ilişki çerçevesinde ele alındığında hegemonya denilen kerameti kendinden menkul analiz biçiminden hareketle yaşananların analizinin yavanlığı ortaya çıkar.

Kaynakça

- Callinicos, A., 2006, *Neo-Liberalizm ve Sınıf*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- Eskiocak, M., 2009, "Sağlık Yönetiminin Temel İlkeleri Neoliberal Sağlık Reformlarından Nasıl Etkilendi? Örgütlenme Boyutu," *Sağlık Reformlarının Sağlık Yönetimine Etkileri Sempozyumu*, Bursa Tabipler Odası, Bursa.
- HNEE, 2008, Türkiye'nin Demografik Dönüşümü Projesi Kitapçığı, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bakanlığı, Tübitak ve Devlet Planlama Teşkilatı ortak yayını, Ankara.
- Harvey, D., 2008, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, London.
- Jameson F., 2009, *Ütopya Denen Arzu*, Metis, İstanbul.
- Mandel, E., 2008, *Geç Kapitalizm, Versus*, İstanbul.
- Marx, K., 2008, *Grundrisse Ekonomi Politîğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- _____, 2007, *Kapital Cilt I*, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K., & Engels, F., 1994, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, Ankara.
- _____, 1988, *Fransa'da Sınıf Savaşmaları*, Sol Yayınları, Ankara.

¹³ Son dönemlerde yaygın biçimde uygulanan performansla göre döner sermayeden sağlık çalışanlarına maaş dışı ödeme uygulaması ile birlikte, sadece özel sektöre ait hastane, klinik ve merkezlerde değil, sağlık bakanlığına ve üniversitelere bağlı hastanelerde poliklinik sayısında, istenilen tahlil sayılarında muazzam artışlar olduğu herkesin malumudur. Yine aşikar olan bir başka nokta, döner sermaye ödemelerinde kesintiye gidilmesiyle sağlık çalışanlarının geçtiğimiz günlerde son yılların en büyük kitlesel eylemini gerçekleştirmiş olmalarıdır.

- Pala, K. 2005, "Sağlık Hizmetlerinde Döner Sermaye Uygulaması," *Toplum ve Hekim*, 20 (1): 72-74.
- Polanyi, K., 2000, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sağlık Bakanlığı, 2010, *Sağlık İstatistikleri Yıllığı: 2008*, Ankara.
- SES, 2008, *Kapitalizmin Krizi ve Sağlık Ortamına Etkileri*, SES Yayınları, Ankara.
- Thelenei , C.C., 2010, "Kapital'i Yeniden Okumak," içinde *Althusser'e Karşı Marx İçin*, Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Sweezy, P., 1975, "Emperyalizm," içinde *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, Sweezy, der. P. Baran & H. Magdoff, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Thompson, E. P., 2006, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- TTB, 2008, *Darbenin Sağlığa Etkileri*, Türk Tabipler Birliği, Ankara.
- TÜİK, 2009, *İstatistik Yıllığı*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Woods, E. M, 2007, *Marx'a Dönüş*, Kalkedon, İstanbul.
- Yılmaz, H., 2011, *Türkiye'de Orta Sınıf: Özet*, İstanbul, [http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Özet.28470911.pdf], e.t. 16.05.2011.